

Зловісний символ або чи був Стахур борцем-революціонером. С. 2. 32. АУСБУЛО. Кримінальна справа 29877. Т.4. арк.315. 33. Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа...С. 60. 34. Судоплатов А. Тайная жизнь генерала Судоплатова. Книга 2. М., 1998. С. 484. 35. Гомін України. 1960. 30 травня. С.1.. 36. АУСБУЛО. Кримінальна справа 32385. Т.38. арк. 15; Кримінальна справа 32385. Т.39. арк. 80, 363, 461, 487, 548; Олексюк М. Розмова з убивцею. С. 2. 37. Олексюк М. Вбивця Коновальця відомий // За Вільну Україну. 1992. 19 вересня. С. 1.

І.М. Стасюк

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПІДПІЛЛІ В 1950 – 1960-х РОКАХ

© Стасюк І.М., 2001

Висвітлюється діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі в 1950-1960-х роках.

The illicit activities of the Ukrainian Greek-Catholic Church in 1950-1960-s are elucidated.

Друга половина 40-х років ХХ століття назавжди залишиться в пам'яті віруючих українців як період, коли радянською владою були здійснені акти брутального насильства над сумлінням сотень тисяч греко-католиків. Рішення псевдособору Української греко-католицької церкви, який відбувся 8-10 березня 1946 р. в соборі св.Юра у Львові, та релігійного з'їзду в Мукачеві 28 серпня 1949 р. про розрив унії з Римом і "возз'єднання" її з Російською православною церквою [9, с.103] означали кінець легального існування УГКЦ, ліквідацію її парафій і храмів та масові заслання непокірних священиків у Сибір. Церква була загнана в підпілля, проте, незважаючи на офіційну заборону діяльності, далі продовжувала функціонувати.

Вже з осені 1955 року із місць позбавлення волі почали повертатись репресовані греко-католицькі священики. Як повідомляв уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчовий (в документі не вказані ініціали – І.С.) станом на 8 грудня 1956 року із 158 проживаючих у Львівській області отців – греко-католиків 130 побували на засланні, відповідно у Станіславській (Івано-Франківській – І.С.) – з 84 – 29 осіб, Тернопільській – з 35 – 18 чоловік, в Закарпатській – з 119 – 90 осіб [3, с. 120].

З їхнім поверненням відновлюється й подекуди активізується діяльність УГКЦ, що проявилася насамперед в проведенні богослужінь, навіть у закритих уніатських храмах, в захопленні діючих православних церков, поданні заяв віруючими про реєстрацію греко-католицьких громад і духовенства [1, с. 355, 356].

Певні заходи проводились УГКЦ з метою недопущення возз'єднання греко-католицького духовенства з православною церквою. Для цього багато возз'єднаних священиків користувались католицькими обрядами, противились опрацюванню храмів, послаючись на невдоволення мирян. Крім того, деякі з них, що раніше прийняли православ'я, дали таємні клятви уніатам про своє відречення від нього, але залишились на т.зв. православних приходах [4, Ф. П.3. оп. 8. спр. 266. арк. 156, 157; оп. 9. спр. 85. арк. 106].

Великі заслуги у справі навернення опрацюваних священиків в лоно УГКЦ, загалом її розбудови і зміцнення в умовах підпільного функціонування належать єпископу

М. Чарнецькому. Близько 300 священників, що підписали свого часу православ'я, але згодом гірко покаялись за цей проступок на сповіді у владики, були прийняті ним до УГКЦ [2, с. 176]. Крім того, за короткий термін (1957-1959 – І.С.) душпастирської діяльності в Україні єпископ М. Чарнецький навернув до християнства понад 20 тисяч осіб та висвятив близько 50 священників [2, с. 176].

УГКЦ спрямовувала свої зусилля не тільки на збереження кадрового потенціалу, але й на зміцнення своїх позицій в західних областях України. З цією метою греко-католицьким духовенством у другій половині 1950-х років активно поширювалась інформація про те, що вона буде урядом дозволена. “Для мене не дійсні жодні розпорядження єпископів, що знаходяться під керівництвом самозванця Олексія, – заявив у присутності групи віруючих в одному із сіл Закарпатської області греко-католицький священник І. Сокол православному отцю Бутек (ініціали не подані – І.С.), – який такий же бандит, яким був Джугашвілі... Греко-католицьку церкву ліквідували Джугашвілі з Олексієм. Скоро буде нове рішення уряду, і наша церква буде відновлена. Ви ще до нас прийдете” [3, с. 121, 122].

Однак влада і далі розглядала греко-католицьке духовенство як моральну базу оунівського підпілля, а його діяльність – як таку, що суперечить її інтересам, тому вживала відповідних заходів. Так, заслухавши пропозиції уповноваженого Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука в квітні 1959 року, було прийнято постанову, яка передбачала спільні дії владних структур та православної церкви щодо остаточної ліквідації, як вони вважали, залишків унії в західних областях України [3, с. 124-125].

Незважаючи на всі заборони та дії влади, в західному регіоні України постійно проводилась робота по задоволенню релігійних потреб греко-католиків, а отже – й по збереженню уніатської церкви. В цій справі були задіяні, залежно від області, десятки, сотні священослужителів. Так, наприклад, на території Львівщини, згідно з архівними матеріалами, на 31 січня 1962 року нараховувалось близько 130 осіб невозз'єданого духовенства, а на 11 січня 1965 року в області налічувалось вже 138 уніатських священників і близько 400 монахів і монахинь, які і далі продовжували залишатись на позиціях своєї релігії [4, Ф. П. 3. оп. 8. спр. 266. арк. 160; оп. 9 спр. 85. арк. 30].

Керівники Ради в справах Руської православної церкви небезпідставно пов'язували активізацію уніатів з діяльністю митрополита Й. Сліпого. Серед багатьох інших греко-католицьких душпастирів його заарештували та засудили в середині 1940-х років на тривалий термін позбавлення волі за “антирадянську націоналістичну діяльність” [10, с.6, 55, 56]. У червні 1959 року історія повторилася. “Підсудний Сліпий Йосиф Іванович, - читаємо у вироку, – після відбуття міри покарання за антирадянську діяльність, своєї діяльності не припинив, а, навпаки, таку продовжував. Так, проживаючи в Красноярському краю, Сліпий проводив активну роботу, направлену на відродження уніатської церкви, підпорядкованої Ватікану, та ліквідацію соціалістичного ладу на Україні. З цією метою Сліпий систематично складав і нелегальним шляхом розповсюджував від імені глави неіснуючої церкви різні послання, в яких наводив наклеп на радянську дійсність, закликав віруючих та бувших уніатських священників до боротьби проти радянської влади” [10, с. 55-56]. Без сумніву, повторне засудження митрополита УГКЦ було здійснене, щоби не допустити повернення Й. Сліпого на батьківщину і тим позбавити церкву її керманіча. Та навіть перебуваючи далеко від України, глава греко-католицької церкви не відступився від своєї віри і обов'язків, проводячи і в неволі роботу, спрямовану на відродження уніатської церкви. Ця діяльність не була антирадянською, відповідала інтересам віруючих на основі відповідних

статей Конституції СРСР та УРСР [6, 7]. Звідси випливає висновок про те, що влада свідомо зводила наклеп на митрополита Й. Сліпого. Ось чому абсолютно справедливою була вимога Папи Івана XXIII негайно звільнити із місць позбавлення волі Й. Сліпого. Це звільнення розглядалося як одна із умов участі Московського Патріархату в II Ватиканському Соборі. Домагання Папи Івана XXIII були задоволені, й главі УГКЦ дозволили виїхати за межі Радянського Союзу [11, с. 149].

Звістка про “помилування” Й. Сліпого невдовзі стала відомою в Україні й з радістю була сприйнята віруючими церкви. Використовуючи момент перебування митрополита у Москві, таємно назначений у 1959 році єпископом катакомбної УГКЦ В. Величківський негайно відправився туди та зустрівся із Й. Сліпим. Зустріч мала важливе значення. По-перше, В. Величківський був хіротонізований, тобто до пастви він повернувся висвяченим єпископом, по-друге, на нього були покладені обов’язки керівництва церквою в умовах підпілля, що означало, що канонічна діяльність УГКЦ не припинятиметься, а буде продовжуватись [5, с.20-21].

Прибувши до папської столиці, митрополит Й. Сліпий взяв участь в II Ватиканському Соборі (12 жовтня 1962 – 21 листопада 1964 рр.). Хоча на цьому соборі не йшлося про долю переслідуваної церкви в Україні, як того домагалася Москва, проте саме на ньому старанням цієї духовної особи УГКЦ отримала канонічно-церковне оформлення [11, с. 149; 8, с. 226].

Створення українського Патріархату за кордоном означало не лише надання йому всіх прав і привілеїв, що мали інші східні Патріархати, але й ієрархічне завершення всієї структури української церкви. Подія ця, безумовно, надихнула її вірних в Україні до активізації зусиль, спрямованих на відродження УГКЦ. В цьому процесі пропаганда відіграла не останню роль, саме тому, розуміючи її важливість, греко-католики, як і раніше, розповсюджували інформацію про повернення в Україну вже кардинала Й. Сліпого й відкриття у республіці уніатських церков [4, Ф. П. 3. оп. 19. спр. 203. арк. 4].

Без сумніву, керували агітаційною роботою, та й не тільки нею, греко-католицькі священники, які в своїй діяльності повсюдно спирались на монахів і монахинь колишніх греко-католицьких монастирів, що поселились групами на території західного регіону України. Саме цей контингент осіб організував віруючих та місця відправлення нелегальних служб [4, Ф. П. 3. оп. 19. спр. 203. арк. 4].

Спільна праця греко-католицьких священників та монахів й монахинь, яких на території Львівської області станом на 1 березня 1968 року виявлено владою відповідно 143 і 227 осіб, приносила певні практичні результати. Маючи закріплені ділянки дій, постійно роз’їжджаючи, вони впливали на населення сіл, твердячи, що “скоро все зміниться, а тому треба триматися свого”, внаслідок чого з сільських населених пунктів у 1967-1968 роках поступило в різні інстанції 11 заяв про реєстрацію “української католицької церкви східного обряду” [4, Ф. П. 3. оп. 19. спр. 203. арк. 3,5].

Відмова владних структур від розгляду поданих заяв про реєстрацію УГКЦ, що мотивувалася головно брехливими твердженнями про “самоліквідацію” церкви, зволікання із прийняттям рішень щодо них спонукала віруючих до більш рішучих дій. У звіті Львівського обкому партії Політбюро ЦК КПУ, датованому 15 квітнем 1971 року, вказується на 12 випадків самочинного захоплення церков з боку уніатів [4, Ф. П. 3. оп. 19. спр. 203. арк. 17]. Наприклад, в селах Зашковичі, Мшана, Хоросниця, Путятичі, Межиріччя було зірвано замки із закритих церков та організовано в них відправи служб за греко-католицькими обрядами [4, Ф. П. 3. оп. 19. спр. 203. арк. 3].

Важливим завданням, що постало в той час і від вирішення якого великою мірою залежало майбутнє УГКЦ, була підготовка молодого покоління душпастирів. Зважаючи на відносну обмаль священників, що повернулись із заслання, їхній похилий вік та підірване здоров'я, враховуючи ймовірну можливість їх повторного засудження у зв'язку із виконанням ними душпастирських обов'язків, було вирішено створити підпільну духовну семінарію. Вона була зорганізована в місті Тернополі [2, с.127-128, 150]. Коли ж цей нелегальний духовний заклад припинив своє функціонування у зв'язку із викриттям його КДБ у 1968 році, підготовка священників почала здійснюватись індивідуально [2, с. 183].

Для забезпечення потреб греко-католиків в релігійній літературі використовувалися не тільки підпільно створені в різних регіонах України друкарні та фотолабораторії, а й закордонні видавництва. Тільки за 1969 рік на державному кордоні затримано і вилучено понад 13 тисяч примірників антирадянських і релігійних видань [4, Ф. П. 3. оп. 19. спр. 203. арк. 17].

Контроль літератури, що поступала з-за кордону, здійснювався Головним управлінням по охороні державних таємниць в пресі при Раді Міністрів УРСР. Воно постійно контролювало потік західної друкованої продукції, відфільтровуючи значний масив літератури, вилучаючи “ворожі” видання. Архівні джерела вказують, що із 1554 номерів газет, проконтрольованих в 1970 році, лише 171 номер був дозволений для користування без обмежень, 51 номер – обмежений для загального користування і аж 1322 номери були конфісковані [12, Ф. 4605. оп. 1. спр. 133. арк. 44]. Конфіскації підлягали 169 із 202 номерів журналів, 45 із 103 книг [12, Ф. 4605. оп. 1. спр. 133. арк. 44]. Вилучення великої кількості літератури пояснювалося цензорами проведеним ними аналізом закордонних видань, згідно з яким в них пропагується “ненависть до всього радянського, грубо і навмисно викривляються взаємовідносини між народами СРСР, поширюються небилиці про т.зв. російський колоніалізм” [12, Ф. 4605. оп. 1 спр. 133. арк. 45].

Органами цензури перевірялась не лише друкована продукція, що надходила до України. Контролю підлягав навіть вміст закордонних посилок. В 1970 році із 18 посилок 10 були конфісковані через наявність в них обмежених для загального користування книг, а також грамплатівок з записами націоналістичних і релігійних пісень [12, Ф. 4605. оп.1. спр. 133. арк. 46]. “Націоналістичні пісні” містились і у молитовниках для греко-католиків, виданих у Ватикані з передмовою й за підписом Й.Сліпого [4, Ф.П.3. оп. 19. спр. 203. арк. 4]. Останній, як вже говорилося, уповноважив керувати діяльністю греко-католицьких душпастирів в Україні єпископа В. Величківського. Проведена ним активна організаційна робота по відродженню уніатства в західних областях республіки викликала невдоволення правлячого режиму й спричинилася спочатку до попередження у 1967 році щодо припинення “незаконної ворожої діяльності”, а, невдовзі, в 1969 році – до арешту й засудження на три роки позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму [13, Ф.1. оп. 25. спр. 205. арк. 94]. Окрім організаційної діяльності, єпископу В. Величківському інкримінували ще й систематичне поширення наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад [13, Ф.1. оп. 25. спр. 205. арк. 94].

Підкреслимо, що ув'язнення керманича підпільної УГКЦ стало результатом ініційованого київським митрополитом Філаретом нового наступу, спрямованого на викорінення уніатства, бо воно “стає конкуренцією для Православної Церкви і зменшує її доходи” [11, с. 150]. Про масштаби діяльності греко-католицької церкви в катакомбах, тобто загнаній владою у глибоке підпілля, наприкінці 1960-х на початку 1970-х років можна судити з таких даних. Повідомляючи Політбюро ЦК КПУ у квітні 1971 року про викриття нелегального уні-

атського єпископату, завідувач відділу пропаганди й агітації Львівського обкому партії В. Подольчак доповідав про те, що “в ході слідчих заходів по цій справі припинена ворожа діяльність близько 100 уніатських священиків і їх підручних, локалізовано 20 нелегальних угруповань монахів, вилучено велику кількість уніатської і націоналістичної літератури та засобів їх виготовлення” [4, Ф.П.3. оп. 19. спр. 203. арк. 21].

Звісно, що “ворожа діяльність” греко-католицьких душпастирів не минулася їм безслідно. За її проведення радянським законодавством передбачалось відповідне покарання. Так, у Львівській області впродовж 1968-1970-х років за порушення законів про культу було притягнуто до адміністративної відповідальності 30 уніатських священиків [4, Ф.П.3. оп. 19. спр. 203. арк. 21]. Більш суворої кари – у вигляді позбавлення волі зазнали в цей час такі отці, як Рудин, Галайда, Турчинович, Городецький, Волосянко [4, Ф.П.3. оп.19. спр. 203. арк. 19, 21;12,Ф. 4648. оп. 5. спр. 180. арк. 50].

Поряд із вищезазначеними заходами влади важливе місце в боротьбі проти віруючих греко-католицької церкви, їхньої “переорієнтації” займала антирелігійна робота. З цією метою обкомами партії вироблялись певні системи протидії поширенню “опіуму для народу”. Вони передбачали створення та діяльність на обласних рівнях координаційних рад з антирелігійної роботи, атеїстичних рад та комісій з контролю за дотриманням законодавства про культу, використання партійної і комсомольської політосвіти для підготовки кадрів атеїстів, проведення великої атеїстичної роботи товариством “Знання”, обласними засобами масової інформації, видання різноманітних книг та збірників документів [4, Ф.П. 3. оп. 19. спр. 203. арк. 18].

Отже, незважаючи на проголошену комуністичною владою “самоліквідацію” УГКЦ, остання продовжувала своє функціонування в умовах підпілля. Діяльність греко-католицької церкви в 1950-1960-х роках була спрямована на:

а) задоволення духовних потреб віруючих УГКЦ, тобто на проведення богослужінь в різних місцях, зокрема у закритих уніатських храмах, забезпечення греко-католиків у релігійній літературі тощо;

б) зміцнення своїх позицій в західних областях України, тобто недопущення воз’єднання греко-католицького духовенства із православною церквою, забезпечення функціонування підпільного єпископату, підготовку молодого покоління священослужителів;

в) відновлення своїх прав, тобто проведення пропагандистської кампанії щодо повернення в Україну керманіча УГКЦ Й. Сліпого та відкриття у республіці закритих уніатських храмів, поданні віруючими заяв у владні структури про реєстрацію “української католицької церкви східного обряду”.

Відповіддю влади на дії підпільної УГКЦ були прийняття щораз нових заходів щодо остаточної ліквідації, як вона вважала, залишків унії в західних областях республіки, переслідування та репресії її священослужителів. Проте комуністичному тоталітарному режиму так і не вдалося остаточно знищити Українську греко-католицьку церкву – національну за суттю інституцію.

1. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи.-Львів: 1996.- 448 с. 2. Головин Б. Мученики та ісповідники Української церкви ХХ століття: Нариси. Статті. Дослідження. – Тернопіль: 2000. – 244 с. 3. Греко-католицька церква в 1944-1973 рр // УІЖ. – 1999. - №1. – с. 118-131. 4. Державний архів Львівської області. 5. До 85-річчя від дня народження і 60-річчя пастирської діяльності Архієпископа Містоблюсти-теля Верховного Архієпископа Львова Митрополита Володимира Стернюка. – Львів,

1991. – 77 с. 6. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовт. 1977 р. – К.: 1977. – 60 с. 7. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Зі змінами і доповненнями, внесеними Законом Української РСР від 27 жовт. 1989 р. на десятій сесії Верх. Ради Української РСР одинадцятого скликання. –К.: 1989. – 61 с. 8. Літопис Голготи України: Т.2: Репресована церква. – Дрогобич: 1994. – 528 с. 9. Львівський собор 1946 // Довідник з історії України. Том 2: К. Бондаренко, В. Гордієнко, Я. Грицак та ін. За ред. І.Підкови та Р.Шуста. – К.: 1995. – с. 183-184. 10. Мишанич О. Митрополит Йосиф Сліпий перед “судом” КГБ (за архівними матеріалами). – К., 1993. – 80 с. 11. Панас К. Історія Української Церкви. – Львів: 1992. – 160 с. 12. Центральний державний архів вищих органів влади України. 13. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

М.А. Крушельницький

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

© Крушельницький М.А., 2001

Розглянуто проблеми розвитку військової гуманітарної освіти в Україні.

This article contain the brief review of a problem of a military education in Ukraine.

Успішне будівництво Українських Збройних Сил на основі колишнього військового угруповання СРСР було можливе лише за умови динамічного проведення реформи системи військової освіти. На території України були здебільшого всі елементи системи підготовки військових фахівців, що склалися у Збройних Силах колишнього СРСР, а це 34 військові навчальні заклади, включаючи 2 військові академії, 30 вищих і 2 середніх військових училища, 74 військові кафедри вищих навчальних закладів, 204 навчальних організацій Товариства сприяння обороні України (ТСОУ), 75 навчальних центрів, частин та підрозділів. Загальна чисельність особового складу у системі військової освіти становила близько 200 тисяч чоловік. Підготовка велася майже з усіх військово-облікових спеціальностей, за винятком фахівців тилу, медичної та хімічної служби і деяких інших, які раніше готувалися за межами України. Щорічно вищі навчальні заклади випускали близько 12 тисяч офіцерів кадру, більше 25 тисяч офіцерського складу запасу, приблизно 4 тисячі іноземних військових фахівців для 25 держав [1].

Наявність 34 навчальних закладів значно перевищувало потребу Збройних Сил України (ЗС України) у військових фахівцях, вимагала значних фінансових витрат [2]. Так, на їх утримання витрачалось біля 3 мільярдів карбованців на рік у цінах на 1 січня 1991 р., не рахуючи витрат на постачання їм зброї, військової техніки, розвиток навчально-матеріальної бази.

Разом з тим, навчально-матеріальна база військових навчальних закладів в Україні, які мали значний науково-педагогічний потенціал (у військових навчальних закладах працювало 97 відсотків від усієї кількості військових вчених), система підготовки науково-педагогічних кадрів, яка включала в себе 5 докторантур і 13 ад'юнктур, дозволяла здійснити трансформацію системи військової освіти та вивести її на рівень сучасних вимог [3].